

INSTALAȚIILE HIDRAULICE ALE RĂȘINARILOR

Mihaela VĂCARIU

Situarea comunei:

Comuna Rășinari este situată la contactul Munților Cindrel cu depresiunea Sibiului, la 575 metri altitudine. Localitatea se află la marginea de sud a orașului Sibiu, la 12 kilometri distanță; în vecinătate aflându-se: la răsărit satul Cisnădioara, la apus satul Poplaca și la mieznoapte orașul Sibiu.

Rășinariul este străbătut de două râuri: Valea Șteaza, care izvorăște de sub Vârful Oncești (1717), și Valea Caselor care izvorăște din platforma Gornovița. Ambele străbat Rășinariul, apoi se unesc formând pârâul Seviș care se varsă în Cibin.

Din punct de vedere al zonei etnografice, Rășinariul face parte din Mărginimea Sibiului, fiind un important centru etnografic al zonei.

Instalațiile hidraulice ale Rășinarilor

Așezarea montană a localității a determinat ca principale ocupații ale rășinărenilor: creșterea vitelor și în special a oilor, cu tradiții din cele mai vechi timpuri; exploatarea de lemn și micile industrii cum sunt: cea a piuăritului, cea a oloitului și cea forestieră (debitarea buștenilor în joagăre), toate instalațiile fiind înșirate pe râul Șteaza.

Istoricul cercetărilor etnografice anterioare

„Întâia mențiune despre existența pivelor hidraulice din Rășinari a fost făcută într-o însemnare descoperită de Iulius Bielz de la Muzeul Brukental Sibiu, care arată că, la 1551, piuarii români din Rășinari erau obligați să plătească anual orașului Sibiu o taxă de un florin pentru fiecare piuă (Walkmuhle).¹

Victor Păcală, în celebra lui monografie publicată în anul 1915², amintește de instalațiile hidraulice care funcționau în sat la începutul secolului al XX-lea: 11 joagăre în care lucrau 35 de persoane, 22 pive de haine, în care lucrau 106 persoane, 3 pive de ulei, 4 mori din care 3 erau ale comunei și una a jidanului³.

După o jumătate de secol, Cornel Irimie reia cercetările privind aceste date asupra pivelor și vâltorilor din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului⁴, precizând că din cele 22 pive de haine pe care Victor Păcală le-a găsit în stare de funcționare la începutul secolului, se mai pot reconstitui doar 15, dintre care doar două mai erau în stare de funcționare în 1955 (piua lui Bârsan Mihai și a lui Omotă Ion, amândouă în vatra satului). La alte două pive s-au păstrat încă „hodaia” (casa) pivelor și roata (piua lui Man Poplăcenel și piua lui Ion Pantelimon)⁵.

Având în vedere scăderea drastică a numărului de pive în intervalul de o jumătate de secol, Cornel Irimie analizează cauzele care au contribuit la dispariția acestor instalații de industrie populară, piuăritul devenind un simplu „meșteșug”: „Nerentabilitatea meșteșugului, ca și alte cauze adiacente (de exemplu scăderea debitului de apă la Rășinari din cauza captării apei pentru orașul Sibiu), fac ca acesta să se mențină doar la nivelul minim necesar pentru satisfacerea trebuințelor în legătură cu textilele de casă și portul popular și prea puțin pentru desfacerea pe piață sau pentru unele ateliere particulare de țesături din Sibiu”⁶.

Cercetarea etnografică întreprinsă în anul 2005

Instalațiile hidraulice din Rășinari, alimentate toate de apa râului Șteaza, sunt încă vii în memoria celor care au lucrat la acestea⁷ sau în memoria celor care au copilărit în gospodăriile ce au deținut, odinioară, adevărate complexe de industrie țărănească (de exemplu, informatorii Simtion Vasile, cu porecla „Ceapă”, a cărui familie a avut joagă și piuă de haine; și informatorul Bratu Gheorghe, „Giurca”, având în curte o construcție pe două nivele unde se afla un joagă, moară de porumb și o piuă de ulei, iar o altă construcție adăpostea teascul de ulei cu crăcană și cuptorul pe a cărui tigaie se prăjea aluatul).

Având ca principiu coordonator amplasarea instalațiilor hidraulice din amonte în aval, informațiile ne-au fost oferite de către următorii informatori:

Simtion Vasile, „Ceapă”, este fiu al proprietarilor de la pîua lui „Ceapă”, aflată vizavi de intrarea pe Strâmbu. Părinții lui aveau pîuă de haine și, mai sus de ea, joagăr. Informatorul povestește că în războiul din 1918 au fost distruse o parte din instalațiile care erau pe Ștează; joagărul nu mai funcționa cu mult înainte de a se naște el, iar încă înainte de 1939, pîua de haine nu mai funcționa.

În ceea ce privește pîua lui „Ceapă”, înaintea roții hidraulice erau două jilipuri, unul dintre ele fiind sterp, folosit la evacuarea apei; roata hidraulică era cu „cofe”; fusul din stejar, având diametrul de 80 cm; pîua propriu-zisă era de 8 metri lungime, având 6 ciocane. Din ceea ce îi povestea tatăl său, reiese că „era tot anul mult de lucru la pîuă”, deoarece prelucrau țesături și de la sașii din Cisnădie. Menționez că informatorul nu a văzut niciodată instalațiile în funcțiune.

Informatorul *Galea Bucur*, „Topîrcianu”, 79 ani, ne dă informații despre moara de porumb a Rășinarului, aflată aproximativ la 200-300 metri amonte de Moara Doamnei. Informatorul a fost ultimul morar care a lucrat la această moară, în jurul anilor 1960 pentru aproximativ 5 ani. Aceasta a fost apoi demontată și transportată la Sibiu, mai precis la Întreprinderea Economică de care aparținea, datorită înființării „morii sistematice” care funcționa cu ajutorul energiei electrice.

Iazul care alimenta moara pornea de la aproximativ 300 metri amonte de aceasta, fiind singura instalație alimentată de el. „Astupătura” sau locul din care pornea iazul a fost realizată din „biloț de lemn de stejar” (stâlpi de stejar), pe două rânduri, bătuți cu berbecule, căptușiți cu blane de pin, având piatră între ei. Jilipul de dinainte de roata de apă avea 4-5 metri lungime, era făcut din scândură de pin; pe lângă acest jilip mai exista încă unul numit „jilipul sterp”, pe care se abătea apa atunci când moara nu era în funcțiune sau când instalația avea nevoie de îngrijire (de exemplu când pietrele erau bătute sau în termenii informatorului când le „fereca”). Observăm terminologia folosită de acest morar angajat de Sibiu „jilip”, pentru a desemna jgheabul, în timp ce alți informatori folosesc termenul de „scoc” sau „albie”, termeni folosiți în mod curent de rășinari. Iarna, în fiecare dimineață, morarul trebuia să spargă ghiața, „zaiul” (apa înghețată), cu toporul de la „astupătură” până la moară.

Roata de apă era din stejar, lungimea roții era de circa 60-70 centimetri, având cupe; un fus de stejar făcea legătura cu roata dinăuntru la moară; această roată era făcută din stejar, fiind prinsă în cerc de fier; roata avea măsele făcute din lemn de rădăcină de carpen. O măsea avea ca părți componente: dantura (partea de deasupra) și coada (partea care se introducea în roată). Roata aceasta acționa un fus de fier cu dantură de fier care „mâna” piatra morii. Piatra mișcătoare avea în centru o zonă mai adâncă numită „sân”, iar înspre exterior erau săpate șanțuri numite „plăci”. Piatra stătătoare era înconjurată de o „veacă” (scoc) de brad pe care curgea făina măcinată; de această „veacă” erau prinse două arcuri de fier care, prin vibrațiile morii, scuturau trocuța din care cădeau rînd pe rînd „boanele”. Trocuța era alimentată de un „coș de băgat porumbul”. „Molda” (troaca în care curgea făina) avea capătul legat de piatra stătătoare, și, din această cauză, doar două picioare.

Pentru întreținerea pietrelor de moară se foloseau două ciocane: primul numit „tăietor”, iar al doilea „grenăr”, de formă pătrată. Ferecarea pietrei se făcea prin baterea „plăcilor” (a șanțurilor) pe lat, de la exterior spre interior. De obicei pietrele erau bătute aproximativ la două săptămâni sau în funcție de cererea de lucru.

La această moară se măcina doar porumb, din această cauză era cunoscută sub numele de „moara de cucuruz”; plata se făcea prin uium (vamă), care mai apoi era predat la stat. Moara măcina tot timpul anului, randamentul acesteia fiind de 300 kilograme de porumb în 24 de ore.

Un alt informator, **Drăgoi Mani**, 74 ani, era vecin al proprietarului de pîuă de ulei (cu 6 ciocane) și pîuă de haine (cu 3 ciocane) Mihai Bârsan. Informatorul reconstituie traseul iazului ce alimenta aceste instalații: acesta pornea din râul Ștează, în aval de Moara Doamnei, mergând prin fața caselor până la nr. 397 de unde intra prin această curte, fiind folosit de vecinii de dinjos (casa cu nr. 398) pentru acționarea a două roți de apă (una care acționa pîua de haine, iar cealaltă acționa pîua de ulei); de aici iazul curgea prin spatele șurilor⁸ până la casa cu nr. 402, unde ieșea lângă drum mergând alături de acesta circa 80-100 metri, apoi prin fața gospodăriilor cu nr. 403-407; intra apoi prin curtea gospodăriei cu nr. 408, fiind folosit la nr. 409 pentru alimentarea unei pive de haine, iar la nr. 410 a uneia de ulei și a unui joagăr), apoi la nr. 411 pune în funcțiune un joagăr, o pîuă de ulei și o moară) și se vărsa, prin grădina acestei gospodării, în râu.

Tot acest informator vorbește de pîua de ulei și de pîua de haine a lui Mihai Bârsan, „Pârciu”. Acesta folosea două roți de apă, având o roată pentru fiecare instalație; „jilipul” sau „albia” cum îl numește informatorul era făcut din fostăne; pîua de haine avea 3 ciocane, iar pîua de ulei 5

sau 6 ciocane, aceasta din urmă funcționând mai ales în timpul Postului Paștilor (perioadă în care, de regulă, se extrăgea uleiul din sâmburii de bostan).

Drăgoi Ana, fiică a lui Ion Pantelimon, proprietar de piuă de ulei str. Ștezii nr. 410 ne vorbește despre piuă tatălui ei, la care „veneau oamenii de pe sate”. Aceasta funcționa mai ales în Postul Paștilor căci „acum erau sâmburii uscați”. Aceștia erau zdrobiți într-o mașină de fier, apoi cernuți prin două site. Se făcea un aluat cu apă, care se prăjea într-o tigaie mare de aramă, apoi aluatul era pus într-o pânză mare de lână „ca o față de masă, împăturită în teascul cu șurub”; din cojile sâmburilor obținute după cernerea semințelor zdrobite, se făcea lătură la vaci, iar turtele rămase după stoarcerea uleiului, se dădeau la porci.

Bratu Gheorghe, „Giurca”, este fiu al proprietarilor complexului de industrie populară ce cuprindea piuă și teasc de ulei, gater și moară, aflat la nr. 411, str. Ștezii. Din vechiul complex au mai rămas astăzi, drept martori, doar două construcții: cea pe două nivele care adăpostea gaterul și moara la un nivel, iar deasupra lor piuă de ulei; iar cealaltă, independentă de prima, care adăpostea teascul cu crăcană. Din instalații se mai păstrează doar cele două volante care au constituit mașina de ulei, fusul de fier și o parte dintr-o roată de fier ce amplifică puterea de acționare a instalațiilor și a pietrelor morii de porumb.

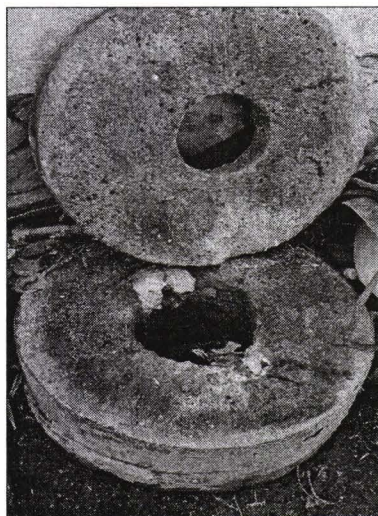
Piuă de ulei a familiei Giurca era alcătuită dintr-o „mașină de ulei”, care zdrobea semințele. Din miezul cernut „se frământa un aluat ca de pâne” în troacă, apoi aluatul era prăjit până se rumenea într-o tigaie de cupru, pe platul aflat în construcția ce adăpostea și teascul cu crăcană. Aluatul se puneă într-un sac de lână în teascul din stejar, având crăcana de 4 metri lungime, iar șurubul din lemn de prun sau de păr.

Construcția care adăpostea teascul cu crăcană, familia Giurca
The building that sheltered the press for oil and a stove for frying the seeds. The Giurca's property.

Construcția care adăpostea la primul nivel joagărul și moara, iar la al doilea nivel piuă de ulei, familia Giurca
The wooden building that sheltered at the first floor a mill and a saw-mill and at the second floor an oil-press. The Giurca's property.

Pietrele morii, familia Giurca
The mill stones. The Giurca's property.

Erau folosite semințe de floarea soarelui și de dovleac, piuă funcționa în special toamna, iarna și primăvara, „până când se ara pe câmp”. Veneau oameni de pe sate, „de la Tâlmaci către Rășinari”.

Din informațiile obținute se poate reconstitui următoarea listă a instalațiilor hidraulice care au existat de la Curmătură până la ieșirea din sat (intrarea pe Căliniș) pe cursul râului Șteaza : *Pătru Gușterițan* avea joagăr și piuă mai în sus de Curmătură, *Mitrea Pulhău*- piuă și joagăr (pe locul unde astăzi este cabana Lupu), „*Bloț*” - piuă și joagăr, „*Floașă*” - piuă și joagăr, „*Gușalău*” - piuă și joagăr, „*Grosoi*” – joagăr (azi pe acest loc este cabana Alpin), Simtione Oprea „*Ceapă*” - piuă și joagăr vizavi de intrarea pe Strâmbu, „*Geanăalbă*” - piuă și joagăr, „*Dodu*” - piuă și joagăr, „*Gușalău*” - piuă și joagăr, *Man Baronu* „*Ștefănuță*” - joagăr în Poiana Pomului, Ion Poplăcenel - joagăr în amonte de moara de porumb, Moara de porumb, Moara Doamnei, Mihai Bârsan „*Pârciu*” cu piuă de postav și piuă de ulei, azi nr. casă 398, Omotă Mani - piuă haine (în amonte de „*Giurca*”, nr.410), Bratu Ioan „*Giurca*” - joagăr, teasc de ulei și moară, azi nr. casă 411, Barcianu cu joagăr și piuă, Moară de apă pe locul unde s-a construit moara sistematică, Poplăcenel cu moară de apă vizavi de intrarea pe Căliniș.

Astăzi, dintre instalațiile hidraulice mai există doar piuă de ulei a lui Mihai Bârsan care a fost achiziționată și transportată la Muzeul Satului din București⁹.

Dacă la începutul secolului al XX-lea au existat 22 pive ale satului despre care vorbea Victor Păcală, la mijlocul secolului, Cornel Irimie a mai putut reconstitui 15, dintre care doar 2 mai erau în stare de funcționare: piuă de haine a lui Mani Omotă și piuă de haine a lui Mihai Bârsan. La începutul secolului al XXI-lea, în urma cercetărilor de teren întreprinse în localitate, în anul 2005, am mai putut reconstitui doar 11 pive de haine, 3 pive de ulei, 15 joagăre începând de la Curmătură până la cel al familiei Barcianu, 4 mori, dintre care trei ale comunei și una a familiei Bratu. Singurele urme care au mai rămas până în ziua de azi sunt: construcțiile care adăposteau joagărul, moara, piuă de ulei și teascul de ulei aparținând familiei Bratu. Această familie a reușit să prelungească viața joagărului prin adaptarea lui la noua sursă de energie: curentul electric, joagărul funcționând până la sfârșitul secolului al XX-lea.

HYDRAULIC INSTALLATIONS OF RĂȘINARI

- Abstract -

The paper „Hydraulic Installations of Rășinari” is ment to bring into a present phase the ethnographical research of this village, having as a goal : the water mills, the fulling mills, the oil presses and the saw mills that once existed here.

Victor Păcală, in his book: „ The Monography of Rășinari Commune. ”(1915) mentions the following hydraulic installations that existed at the beginning of the 20th century here: 11 saw mills, 22 fulling mills, 3 oil presses, 4 water mills, without giving the name of the owners or the place where the installation functioned.

At the middle of the 20th century, C. Irimie published the paper: „The Fulling Mills and the Whirlpools from Mărginimea Sibiului and Valea Sebeșului” (1956); the information on the hydraulic installations is accurate, but the fulling mills are not localized, they are just listed, together with the name of the owners. In 1955, C. Irimie could only find information about 15 fulling mills and oil presses, out of the 22 that Victor Păcală had found at the beginning of the 20th century.

This paper is ment to show the place where the installations functioned and to give the description as specific as possible of the installations. Out of all those installations, today there still exist two buildings that once sheltered a saw mill, a water mill and an oil press, the property of the Giurca's.

Note:

¹ Irimie Cornel, *Pivele și Vâltorile din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului*, p. 9.

² Păcală Victor, *Monografia comunei Rășinari*, Tipografia Arhidiecezană Sibiu, 1915.

³ Păcală Victor, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915, p. 312.

⁴ Irimie Cornel, *Pivele și Vâltorile din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului*, Muzeul Brukenthal, Studii și comunicări 2, 1956.

⁵ Cornel Irimie, *Pivele și Vâltorile din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului*, p. 18.

⁶ Cornel Irimie, *Pivele și Vâltorile din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului*, p. 23.

⁷ inf. Galea Bucur, morar pentru 5 ani la moara de porumb de pe Ștează.

⁸ nu se vărsa în râu după desenul făcut de Cornel Irimie în revista *Pivele și Vâltorile din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului*, p.26; inf. Dragoi Mani.

⁹ Informator Drăgoi Mani.